

Imperialisme

Wat zijn de kenmerken van het modern imperialisme?

Herhaling: kolonisatie en de 'eerste kolonisatiegolf'

Het koloniseren van gebieden is geen 19de-eeuws uitvinding. Al in de oudheid werd er gekoloniseerd door onder meer de Grieken en de Romeinen. De term die we gebruiken stamt van het Latijnse "colonia". Ook buiten Europa vinden we voorbeelden: van de 6de tot een 17de eeuw koloniseerden verschillende Chinese dynastieën naburige aziatische volkeren.

Europa begon (opnieuw) te koloniseren in de nieuwe tijd: de 'eerste kolonisatiegolf' werd onder impuls van het **handelskapitalisme** ingezet in de richting van de Amerika's en Azië. Spanje en Portugal waren erg actief in de 16de eeuw en vanaf de 17de eeuw volgden ook Frankrijk, Engeland en de Nederlandse Republiek. Het binnenland van Afrika bleef hierbij echter onaangeraakt.

De economische drijfveren voor het modern imperialisme

Tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw voltrekt het **industriële kapitalisme** vanuit West-Europa de eenmaking van de planeet: Afrika en grote delen van Azië worden gekoloniseerd in een 'tweede kolonisatiegolf'.

Het kapitalisme kent een spontane expansiedrang: naarmate de industrie uitbreidt, worden de (1) **behoeften aan grondstoffen** steeds groter. De wereld wordt hierbij een jachtterrein voor grondstoffen: landbouwproducten en erts.

Naast de vraag naar grondstoffen, was ook de (2) **export van kapitalen** een sterke prikkel om overzee te gaan. In Europa was er namelijk een overschot aan kapitalen, waardoor het moeilijk werd om nog winsten te maken. Kapitalisten gingen op zoek naar meer winstgevendende investeringsmogelijkheden:

- Soms investeerden kapitaalbezitters rechtstreeks in economische projecten zoals in de mijnsector
- Vaak ging het om opdrachten van koloniale overheden zoals voor de bouw van infrastructuur

Ook wilden producenten (3) **afzetmarkten** vinden voor hun producten:

- Door de investeringen konden de Europese bedrijven ook machines voor infrastructuurbouw en grondstoffenontginning exporteren
- ➔ Voor de export van consumptiegoederen is er echter meestal te weinig

koopkracht in de kolonies

Door deze economische beweegredenen verschilt het ondernemende kolonialisme van het industrieel kapitalisme (de 'tweede kolonisatiegolf' of het modern imperialisme) van de minder intense economische bedrijvigheid van het kolonialisme van het handelskapitalisme (de 'eerste kolonisatiegolf').

Andere drijfveren

Behalve de verschillende economische motieven, waren er ook andere motivaties om te koloniseren, waarmee het moderne imperialisme andermaal verschilt van de voorgaande kolonisaties. Lees de tekst en vul zelf aan:

Verklaringen voor de imperialistische expansie

Ofschoon van koloniaal optreden al sprake was voor de industrialisatie – de penetratie van Afrika begon al voor het einde van de 19de eeuw – vormde het versnelde industrialisatieproces in Europa toch een noodzakelijke prikkel voor het imperialisme. In tegenstelling tot het vroegere Europese koloniale optreden zou dit imperialisme de structuren van de gekoloniseerde gebieden diepgaand beïnvloeden. De economische en sociale ontwrichting van deze samenlevingen laat zich tot de dag van vandaag voelen. Zo werd hun bestaanslandbouw beperkt ten voordele van agrarische export, de massale investeringen ressorteerden geen lokaal effect en de winsten werden getransfereerd naar het moederland.

De verklaringen voor deze imperialistische expansie zijn velerlei, maar worden vooral gezocht in een groeiende behoefte aan basisproducten, en aan ruime afzetgebieden en nieuwe investeringsgebieden. De industriële expansie zorgde immers voor het ontstaan van overtollige kapitalen die een daling van de rentevoet veroorzaakten. Er werd daarom gezocht naar nieuwe gebieden om dit kapitaal met grotere winst te beleggen.

Deze economische basis van het imperialisme werd vooral in de marxistische analyses benadrukt. Het imperialisme heeft echter ook een politieke en ideologische connotatie: niet toevallig ging het gepaard met een groeiend nationalisme. De politieke elite gebruikte dit nationalisme om hun macht te legitimeren door de sociale klassen te verenigen in één nationalistisch gevoel. Sociale onvrede van de bevolking werd op die manier gecompenseerd door de buitenlandse successen van de natie-staat.

Vaak werden ook culturele motieven voor het imperialisme naar voren geschoven. Zo verdedigde het gedicht “*The white man's burden*” (de last van de blanke) van Kipling in 1899 de kolonisatie van de Filipijnen. De Verenigde Staten moesten er beschaving brengen aan minderbeschaafde volkeren. In Afrika moest de Europese kolonisatie meer precies een einde maken aan de Afrikaanse en Arabische slavenhandel.

Het Europees imperialisme werd soms ook gerelateerd aan de demografische expansie van Europa: koloniale gebieden fungeerden dan als uitlaatklep voor de relatieve overbevolking. In de tweede helft van de 19de eeuw steeg de Europese bevolking immers met 54% door een afname van de mortaliteit. Het gros van de migranten betrof plattelandsbewoners die uit pure ellende hun geluk elders gingen beproeven.

Imperialisme wordt ook gelieerd aan strategische factoren, aan het zoeken naar steunpunten om een wereldimperium uit te bouwen. Door deze steunpunten kon de militaire beweeglijkheid verhoogd worden en konden handelsroutes gecontroleerd worden. Dit was het geval van Groot-Brittannië dat inzette op het controleren van een reeks steunpunten: Gibraltar, de Bermuda's, Sint-Helena, Singapore, Hong-Kong,...

Uit: Machteld De Metsenaere, *Geschiedenis van de internationale betrekkingen* (2008) (herwerkt)

- Politiek-ideologisch:

.....

- Cultureel:

.....

Maar: motief of verantwoording voor kolonisatie? De kwestie komt verderop in dit hoofdstuk nog aan bod. Een andere actor dan de staat die betrokken was bij het kolonialisme was de kerk met als doel het 'winnen van zieltjes'.

- Sociaal-

demografisch:

.....

- Politiek-

strategisch:

.....

De economische en sociale impact op de gekoloniseerde samenleving

De kolonisatie had destructieve gevolgen voor de gekoloniseerde samenlevingen.

Voordien produceerden mensen voedsel voor de eigen consumptie. Deze overlevingslandbouw werd vervangen door **exportlandbouw**: gronden werden in beslag genomen, plantages werden opgericht en de boeren werden verplicht om er te werken. Er werd niet enkel voedsel geproduceerd, maar ook andere landbouwproducten die bestemd waren voor de industrie zoals (Lever Brothers maakte er zeep van) en (Leopold II maakte er grote winsten mee in Congo).

Zeep van 'Lever Brothers', nu de multinational 'Unilever'

De investeringen in de mijnsector en in de infrastructuurwerken hadden geen positief effect voor de mensen. Niet alleen de grondstoffen werden overgebracht naar Europa, maar ook de winsten. Er werd niet geïnvesteerd in industrieën ter plaatse en er was ook geen geld voor sociale uitgaven.

Zo ontstond een **arbeidsdeling in de wereldeconomie**. De geïndustrialiseerde landen produceren massa's afgewerkte producten. De onderontwikkelde landen produceren uitsluitend primaire goederen: agrarische producten en grondstoffen. Tot op vandaag is dit nog steeds in grote mate zo.

De wedloop om Afrika

We zagen al de redenen waarom West-Europese landen eigen kolonies wilden, maar hoe verliep de koloniale wedloop op het Afrikaanse continent?

Omdat de verschillende koloniserende grootmachten vanaf het einde van de jaren 1870 met elkaar in botsing kwamen in een '*scramble for Africa*', nam de Duitse kanselier Bismarck het initiatief tot een internationale conferentie. Op de **Koloniale Conferentie van Berlijn** van 1884-5 werden afspraken gemaakt over een 'eerlijke' verdeling van Afrika. De twee machtigste landen van het moment, Groot-Brittannië en Frankrijk, kregen grote delen van het continent toegewezen. Er wordt ook een bufferstaat gecreëerd tussen de Britse en Franse bezittingen: de Kongo-vrijstaat als persoonlijk bezit van de Belgische koning Leopold II.

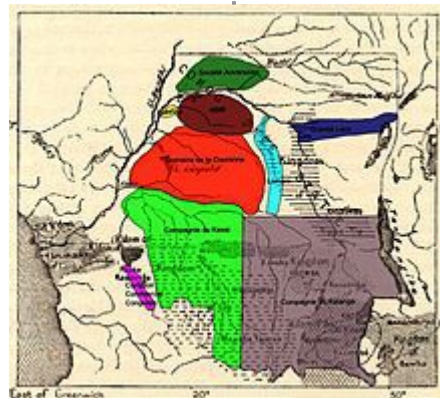
De Europese verovering van Afrika wordt gerechtvaardigd door de afschaffing van de slavernij. De veertien ondertekenaars van de akte van de Conferentie verbinden zich ertoe om Afrikaanse en Arabische slavenhandelaars te bestrijden. Maar tegelijkertijd gaan de Europese kolonisatoren de lokale bevolkingen opvorderen voorarbeid (verplichte tewerkstelling).

De Congo-vrijstaat

In 1876 begon de Belgische koning Leopold II met het verwerven van een persoonlijk domein in het hart van Afrika. Hij stuurde de ontdekkingsreiziger Stanley op pad die erin slaagde door te dringen tot het centrale bassin van de Congostroom. De concurrentie met Frankrijk dreigde Leopolds plannen te doen mislukken, maar de koning haalde zijn slag binnen op de Koloniale Conferentie van Berlijn.

Hierna richt hij officieel de Onafhankelijke Congostaat op. Hij wil de kolonie zo veel mogelijk economisch laten opbrengen en verplicht daarom de bevolking om rubber in te zamelen. Wie dit niet doet wordt gedood of ondergaat de repressieve praktijk van het (zie kortfilm "Sikitiko").

De Koning probeert grote Belgische ondernemingen overtuigen om activiteiten op te zetten in Congo. Hij overtuigt ze door hen gratis **concessies** toe te kennen. Een concessie voor een onderneming is

Concessies in de Congo-vrijstaat

Sikitiko

In 2004 hakte de mysterieuze actiegroep 'De Stoete Ostendenoare' een hand af van een Afrikaan uit de beeldengroep 'de Drie Gapers' (met centraal een ruitersstandbeeld van Leopold II) in Oostende. De actiegroep klaagde zo het koloniale verleden van het koningshuis en van België aan. Filmmaker Pieter De Vos reconstrueerde het verhaal van de verdwenen hand en vond haar zowaar op straat terug in de Brusselse wijk Matonge.

Vragen bij het filmfragment:

Waarom werden de handen van Congolezen afgehakt in de Congovrijstaat?

.....
Waarom bedanken de Congolezen in het standbeeld (volgens de beschrijving) Leopold II?

.....
Wat zijn de twee eisen van de 'De Stoete Ostendenoare'?

.....
Kan een journalist zomaar vervolgd worden als medeplichtige van de actiegroep? Waarom kan het hier wel?

.....
En wat is jouw mening: vind je dat het afhakken van een hand van een standbeeld moet vallen onder het misdrijf 'terrorisme'? Geef minstens één argument waarom wel of niet.

Vanuit Groot-Brittannië komt er echter veel kritiek tegen de wrede praktijken van Leopold II met de aanklachten van de Britse journalist Edmund D. Morel. Ook de Belgische Werkliedenpartij verzet zich tegen de koloniale uitbuiting. De liberalen willen onder invloed van de bedrijven wel graag de kolonie behouden voor de economische opbrengsten. De oplossing die in 1908 uit de bus komt is dat Leopold II 'zijn' Congo afstaat aan België.

Het imperialisme van de niet-Europese grootmachten

Ook de niet-Europese grootmachten ondernamen pogingen om hun invloedssfeer uit te breiden. Met als ideologie het **panslavisme** trachtte Rusland onder zijn leiding alle Slavische volkeren te verenigen in één land. Japan, de moderne industriële staat in Azië, koloniseerde verschillende eilanden in de Stille Oceaan.

De VS stelde in 1823 met de **Monroe-doctrine** dat het Amerikaanse continent (en dus ook Zuid-Amerika) niet langer het voorwerp van kolonisatie mocht zijn. In 1904 werd die doctrine geactualiseerd met de **Big Stick-policy**. Deze stelt dat de veiligheid van het continent enkel gegarandeerd kon worden als de VS rechtstreeks kon ingrijpen in Midden- en Zuid-Amerika.

Bekijk de cartoon en beantwoord de vragen:

Wat zie je op de cartoon?

.....

Wat is de boodschap van de auteur?

.....

Racisme om imperialisme te verantwoorden: 'domme' Congolezen beschaven

In de Belgische koloniale tijd werden Congolezen als halfdierlijke wezens beschreven die lui, dom, lelijk en amoreel waren. De Belgische overheersing werd door deze nuttige stereotypes gelegitimeerd voor de eigen bevolking.

De zwarte als vrolijke knecht, speelse 'boy' of dankbare arbeider in dienst van blanken: dat was het beeld dat de Belgische bevolking kreeg voorgeschoteld door een onafgebroken vloed van journalistieke, politieke, culturele teksten en tradities. In folklore als Zwarte Piet dus, of in strips als *Kuifje in Afrika*.

In *Kuifje in Afrika* is de houding van Kuifje tegenover de zwarte gemeenschap doortrokken van koloniale stereotypes. De Congolezen worden zonder meer als lui, laf, onbetrouwbaar, dom, amoreel en bijgelovig afgeschilderd. De apen spreken in grammaticaal correctere zinnen dan de Congolezen. Betekent dit nu dat Hergé een racist was die intentioneel te werk ging? Een dergelijke conclusie zou te gemakkelijk zijn: Hergé reproduceerde onbewust de stereotypes van die tijd omdat die nu eenmaal gangbaar waren.

De beschreven beeldvorming is nochtans niet onschuldig en voert tot hemeltergende materiële ongelijkheden waarvan we het resultaat vandaag nog steeds zien. In het postkoloniale België worden mensen van Sub-Saharaanse origine, volgens recent onderzoek van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding, nog steeds beschouwd als vrolijk, speels, weinig intelligent en "enkel in staat om manuele en fysieke arbeid uit te voeren". Dat Congolezen in België de hoogste opleidingsgraad met de hoogste werkloosheidsgraad combineren, verwondert dan ook niet.

Herwerkt fragment uit: J. Van Hove, Van Zwarte Piet naar Kuifje en Leopold: culturele dekolonisatie is broodnodig, *De Wereld Morgen*, 13/11/13

Waarom was het (volgens de auteur) voor de koloniserende machten nuttig om stereotypes van Afrikanen te creëren?

Welke eigenschappen worden (volgens de auteur) door de koloniale cultuur toegeschreven aan de Afrikanen?

Was het racisme van Hergé intentioneel?

Welk voorbeeld geeft de auteur van de blijvende aanwezigheid van een koloniale mentaliteit in de Belgische samenleving?

Uitbreiding:

...en 'gevaarlijke' Arabieren bedwingen

Volgens de Palestijns-Amerikaanse intellectueel Edward Saïd werd en wordt eenzelfde mechanisme gebruikt om het kolonialisme en huidige imperialistische oorlogen in de Arabische en islamitische wereld te rechtvaardigen: het oriëntalisme. Hierbij worden sinds enkele decennia Hollywoodfilms als een vooraanstaand medium gebruikt om stereotiepen over Arabieren en moslims in te prenten in de hoofden van de Amerikaanse en Europese bevolkingen.

Bekijk een fragment van de documentaire '*Real bad Arabs*' en noteer drie karaktereigenschappen die aan Arabische mannen worden toegeschreven:

.....

De actualiteit van het imperialisme

Lees de tekst over de Amerikaanse oorlog in Irak van 2003 en beantwoord de vragen.

Het grote oliespel

Drie redenen schoof Bush naar voren in de informatieoorlog over de invasie van Irak van 2003: de eliminatie van Saddam Hoesseins vermeende arsenaal van massavernietigingswapens, de dreiging van het internationale terrorisme en het promoten van democratie en mensenrechten in Irak en het Midden-Oosten.

Maar de agressiviteit is ingegeven door zeer materiële belangen, die van de Amerikaanse oliemaatschappijen voorop. Aan de "preventieve" en andere oorlogen van Washington hangt een felle oliegeur, zoals ook de Russische diplomatie in de olie is gedrenkt.

Dat oliebelangen nog meer dan onder andere presidenten een centrale rol in de Amerikaanse politiek spelen, ligt voor de hand. Bush, vice-president Dick Cheney en talrijke andere uit de omgeving van de president hebben persoonlijk zeer sterke banden met de oliesector waaruit ze zelf komen. Voor de Verenigde Staten is het van vitaal belang de olievoorrading te diversifiëren, zei de Amerikaanse minister van Energie Spencer Abraham op 18 september bij de plechtige eerste spadensteek voor de aanleg van een oliepijpleiding tussen Bakoe, Azerbeidzjan, en de Turkse oliehaven Ceyhan. Die pijpleiding van 1750 kilometer zal vanaf 2005 olie uit de Kaspische velden naar Ceyhan voeren; daarnaast komt er ook een pijpleiding voor gas naar het Turkse Erzurum.

Fragment op basis van het artikel "Het grote oliespel" (2002) van journalist Freddy De Pauw in *Uitpers. Webzine voor internationale politiek*.

Wat is de boodschap van de auteur?

Welke twee verbanden zie je tussen de inhoud van het artikel en wat we hebben geleerd over het imperialisme op het einde van de 19de eeuw?